

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ВЗАЄМОДІЇ ПРАВОВИХ СИСТЕМ У ПОРІВНЯЛЬНОМУ ПРАВОНАВСТВІ

**НІКІТІНА Олена Владиславівна - здобувачка третього рівня вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» ПЗВО «Київський міжнародний університет»
DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.7>**

У статті розглядається доктрина сучасного права, міжнародно-правова інтеграція, правова безпека та правова відповідальність. Поряд з традиційними з'являються нові форми вираження наукових положень, що тісно пов'язано з Інтернет-технологіями. Більше уваги приділяється науково-практичним проблемам, менше – теоретичним. Відбуваються зміни в методології взаємодії правових систем у міжнародному праві, воно стає «технологією», процесом механічного оскарження, відбору, підключення та представлення обмеженого набору аргументів. Міжнародне право є універсальним засобом об'єднання національних правових систем. Зроблено висновок, що система порівняльного правознавства зараз не є цілісною. Правова конвергенція – це процес зближення різних правових систем і моделей правового регулювання міжнародно-правовими засобами. Крім того, відсутня ефективна система правової безпеки як на загальному, так і на регіональному рівнях.

Ключові слова: глобалізація; правова система; порівняльне правознавство; міжнародне право; правова безпека; міжнародно-правова інтеграція.

Постановка проблеми

Важко не погодитися із твердженням, що вся історія людства - це історія злиттів і об'єднань. Соціальна сутність і природа людини веде, штовхає її до різноманітних форм об'єднання – у групи, у сім'ю, у суспільство і навіть у державу. Людина існує в суспільстві і потребує не тільки фізичного виживання, а й

спілкування. Фіхте писав, що «призначення людини – жити в суспільстві; людина, як суспільна істота, повинна жити в общині; вона не є повноцінною особистістю і суперечить сама собі, якщо живе ізольовано» [5].

Одні й ті ж соціально-правові проблеми вирішуються «однаково або значною мірою за схожими принципами в усіх розвинених правових системах світу». Це дає змогу говорити про «презумпцію тотожності» (*presumptio similitudinis*) у праві [7]. Створені людиною правові регулятори тісно взаємодіють, і для визначення цих процесів сформовано «цілий ряд понять та позначення їх термінами: правова акультурація, правова глобалізація, правова рецепція та інші. Усі ці поняття тією чи іншою мірою характеризують взаємодію правових систем, але не стосуються всіх нюансів різноманітних правовідносин. У зв'язку з цим у науковий обіг збагачується таким новим поняттям, як «конвергенція права» – теорія взаємодії правових систем [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження особливостей функціонування та розвитку правових систем в умовах глобалізації та їх постійної конвергенції неможливе без з'ясування методологічно важливих питань щодо поняття, змісту, структури правової системи, її співвідношення з близькими, але не тотожними поняттями, насамперед правова система та система законодавства. Дослідженням питання взаємо-

дії правових систем у порівняльному правознавстві займалися такі вчені, як Лисенко О., Мірошніченко М., Кресін О., Петришин О., Зінченко О. та інші.

Мета та завдання дослідження

Метою дослідження є всебічний аналіз та теоретично-правове опрацювання поняття взаємодії правових систем у порівняльному законодавстві. Виходячи із теми дослідження та поставленої мети, перед нами виступає завдання з'ясування особливостей концептуалізації взаємодії правових систем у порівняльному правознавстві.

Виклад основного матеріалу

Сучасна доктрина взаємодії правових систем у міжнародному праві не є цілісною. Основні лінії розломів можна позначити в рамках дослідження концептуалізації та особливостей взаємодії правових систем у рамках дослідження цього питання з точки зору порівняльного правознавства.

Як і будь-яка правова доктрина, доктрина взаємодії правових систем у міжнародному праві відтворює природні та позитивні правові аргументи. Вирази аргументів - це формальні поняття, здатні наповнюватися будь-яким змістом залежно від контексту. О. Мірошніченко називає це явище оборотністю і вважає, що воно забезпечує незалежність міжнародно-правової доктрини від моралі та політики [10]. Так, поняття звичаю, позитивний характер якого виражається вимогою *opinio juris*, на практиці служить для впровадження природно-правових ідей справедливості; найчастіше міжнародні суди не турбуються довести всі елементи звичаю, виробляючи його з «незаплідненого яйця» [1]. І навпаки, концепція прав людини, яка визнається природним правом, на практиці залежить від волі політичних діячів. Це визначається чинниками, характерними для кожного суспільства: економічною структурою, формою держави, соціальними та політичними викликами тощо [5]. Фундаментальні права, визнані судом та правовою доктриною, однак, не є абсолютними, але повинні розглядатися у зв'язку з їхньою соціальною функцією.

Незважаючи на наявність єдиних підходів, міжнародно-правова доктрина правових

систем у порівняльному правознавстві зберігає свою національно-правову специфіку. У сучасному правовому полі у структурі правових систем позицію лідера займає англійська школа взаємодії правових систем у міжнародному праві, яка традиційно наголошує на формальних і практичних аспектах взаємодії правових систем у міжнародному праві та ігнорує його онтологію. Цей вектор задав Кресін О., закликаючи до використання приватної аналогії в рамках взаємодії правових систем у міжнародному праві [4]. Саме англійська доктрина визначає розвиток права міжнародних договорів, права міжнародної відповідальності та багатьох інших галузей, орієнтованих на застосування міжнародних правових норм.

Американська школа права, у рамках комперативістських течій у вивченні та систематизації правових систем, працює на стику права та політології: для неї характерний критичний наголос і просування змішаних теорій (концепції управління, феміністського підходу, структуралізму тощо). Можна сказати, що якщо англійська школа намагається створити цілісну систему права, то американська прагне її зруйнувати; в останні роки американські автори представили варту уваги критику звичаєвого права [5], права міжнародної безпеки [6] тощо.

Німецька школа взаємодії правових систем у міжнародному праві в системі порівняльного правознавства відійшла від розробки загальних питань і філософських аспектів, якими вона займалася в першій половині ХХ ст., і сьогодні займається переважно формальними конструкціями, доводячи до них властиву їм ґрунтовність. Особливо плідним є аналіз права прав людини (принцип пропорційності) та теорії співвідношення верховенства права (концепція плюралізму А. Петерса та А. фон Богданді [4]). У своєму формалізмі німецька наука не йде в руслі англійської школи; швидше, мова йде про розвиток ідей Кельзена стосовно формалізму в правознавстві.

Французька школа перебуває в деякому занепаді: правові трактати, котрі наразі публікуються у вільному доступі у французькій правовій літературі, є радше хорошими компіляціями, а не самостійними правовими

доктринами. Частково це пов'язано зі зміщенням уваги французьких учених до питань європейського права.

Система права, вивчення поняття взаємодії правових систем у якості аспекта вивчення для порівняльного правознавства в Україні лише набуває свого становлення та розвитку [9]. Перші дослідники, такі як Лисенко О., Мірошниченко М., Кресін О., Петришин О., Зінченко О. та інші, орієнтуються на Європейські норми правової взаємодії та досліджують особливості порівняльного правознавства з точки зору глобалізації та євроінтеграційних процесів, що є актуальними для України.

Надзвичайно актуальним стало питання політичних уподобань. Це не традиційний і звичний зріз цього питання, що передбачає вибір позиції з того чи іншого питання міждержавних відносин, а саме визначення бажаного сценарію розвитку міжнародної спільноти в цілому, тобто її глобальний вибір. Таких сценаріїв декілька. Відповідно до першого в осяжному майбутньому міжнародне співтовариство залишатиметься співтовариством суверенних держав; згідно з другим, реальна влада належатиме одній державі, яка нав'язує решті свої політичні ідеали і водночас тримає їх у підлеглому становищі («гегемоністський лібералізм» [12]); згідно з третім, поступово формуватиметься світова держава, яка вирішуватиме глобальні проблеми на засадах верховенства права та демократії [16]; згідно з четвертою, сформується багаторівнева, мережева структура, яка не матиме певного центру, елементами якої будуть національні держави, наднаціональні інститути, неурядові організації, транснаціональні корпорації тощо; нарешті, згідно з п'ятою, невизначеність і внутрішня напруга зберігатимуться до моменту глобального історичного перелому, суть і наслідки якого важко передбачити.

На думку Тихомирова О., юристи-міжнародники стоять перед вибором:

1. Вони можуть прагнути створити четверту суспільну систему (поряд із політикою, ринком і громадянським суспільством) – систему Імперії права);

2. Вони можуть прагнути отримати статус поза політикою, ринком і громадян-

ським суспільством, порівняний зі статусом середньовічної схоластики, передбачаючи вирішення конфліктів між соціальними системами;

3. Вони можуть відображати підрозділи нового порядку, тобто, спеціалізуються на праві міжнародної політики (міждержавному праві), праві міжнародного ринку або праві міжнародного громадянського суспільства [15].

Як би там не було, необхідність цього вибору треба усвідомлювати (навіть якщо сам вибір часом дуже важкий).

У сучасному правовому полі, орієнтовно з початку 21 століття, існувало методологічне розмежування, незвичне міжнародному праву ХХ ст., – розмежування спеціалістів загальної частини взаємодії правових систем у міжнародному праві та спеціалістів окремих галузей. Таке розмежування зумовлено різким збільшенням обсягів міжнародно-правової інформації та фрагментацією взаємодії правових систем у міжнародному праві (ускладненням його структури). У результаті кожен науковець має вибір: займатися загальними проблемами взаємодії правових систем у міжнародному праві за рахунок точності та обґрунтованості висновків або займатися спеціальними проблемами за рахунок загального поняття міжнародного права. На перший погляд, варіанти еквівалентні, але при детальнішому розгляді перший передбачає значно більше інтелектуальних зусиль, пов'язаних із необхідністю узагальнення нормативного масиву та практики та подальшого зняття «позитивістської завіси» та виявлення сутності правових структур. У зв'язку з цим більшість авторів роблять вибір на користь спеціалізації. У результаті наука взаємодії правових систем у міжнародному праві (як і будь-яка інша сучасна наука) виявляється дуже дивною конструкцією: явна і чітка у своїх вторинних проявах і проміжних висновках, вона прихована і невизначена в самій своїй основі. Такі основні питання, як поняття держави, зміст принципу самовизначення, характер звичаєвого права тощо, залишаються невирішеними та непрозорими.

Варто звернути увагу на те, що зберігається плюралізм думок щодо певних питань:

гуманітарна інтервенція, самооборона, природа визнання, необхідність створення нових організацій тощо. Ці думки щоразу виправдовуються новими комбінаціями позитивістських і природно-правових аргументів, змінюючи при переході до наступної тези. Мабуть, слід погодитися з представниками критичної школи, згідно з якими наукові позиції в кінцевому підсумку відображають змістовні ідеї справедливості, що лежать поза сферою раціональності й часом не усвідомлюються самими авторами.

Слід зазначити деякі зміни в дискурсивному середовищі доктрини взаємодії правових систем у міжнародному праві, тобто зміни в інститутах, форматах і техніках дискусії. Загалом ці зміни характеризуються поширенням форм і платформ, посиленням полеміки та уніфікацією змістовного дискурсу, тобто до зведення колись широкого поля аргументації до набору спрощених аксіом (права людини та новий екологічний порядок денний). Деякі із вищевказаних змін потребують деталізації, тому зупинимось на шести ключових аспектах зміни в дискурсивному середовищі доктрини взаємодії правових систем у міжнародному праві.

Пешим аспектом є те, що паралельно до традиційних форм наукових викладів (журнали, підручники, дисертації, доповіді) з'явилися нові форми, зазвичай прив'язані до інтернет-технологій: електронні журнали (включаючи електронні версії «стаціонарних» журналів), публікації на форумах і соціальні мережі, відеоконференції тощо. Ці нові форми, з одного боку, забезпечують оперативність наукового реагування та можливість широкої дискусії, а з іншого – змінюють саму спрямованість наукової дискусії, яка стає більш орієнтованою на практику та розробленою для емоційної реакції та, в той же час, менш плюралістичною та глибокою.

Другою ключовою особливістю можна беззаперечно зарахувати той факт, що англійська майже скрізь стала мовою наукових дискусій; для вчених з інших країн стало майже неможливо почути їхні погляди будь-якою іншою мовою. З одного боку, як і в попередньому випадку, він передбачає широкий спектр суперечностей. З іншого боку (і це часто не враховується), образотворчі за-

соби англійської мови (як і в будь-якій іншій мові) обмежені, їх використання передбачає прийняття загальноправових понять разом із розширенням кола учасників обговорення відбувається відсікання тих, хто не володіє англійською або з якихось причин не хоче нею розмовляти. Отже, проблема полягає не стільки у факті використання англійської мови, скільки в тоталітаризмі вимоги.

По-третє, змінюється зміст дискусії: усе більше уваги приділяється науково-практичним проблемам і менше – теоретичним. Науковці рідко розмірковують над поняттями «держава», «право», «норма» тощо і все частіше над конкретними подіями. Як і в попередніх випадках, ця характеристика не може бути однозначно визначена. З одного боку, зосереджуючись на практичних аспектах, міжнародне право виявилось практичним. З іншого боку, воно перестає бути наукою, тобто способом узагальнення, синтезу та розкриття трансцендентності. Зрештою, це знижує науковий аналіз до рівня короткострокових вигод і робить людство вразливим до глобальних загроз.

Четвертим пунктом варто зазначити, що відбувається монополізація міжнародно-правової науки і практики англомовними дослідницькими центрами. У широкому сенсі це не тільки британські чи американські центри, а й голландські, німецькі та будь-які інші центри, орієнтовані на використання англійської мови та методології Лаутерпахта. Гарною ілюстрацією цього явища є той факт, що з п'ятнадцяти чинних суддів Міжнародного суду дев'ятеро отримали англійську (6) або американську (3) освіту (повну або часткову). Ця тенденція, безумовно, негативна: вона зводить нанівець досягнення інших наукових шкіл, звужує поле полеміки, упереджує результати наукової дискусії.

П'ятим, але одним із найважливіших, на нашу думку, аспектом змін у дискурсивному середовищі доктрини взаємодії правових систем у міжнародному праві можна вважати той факт, що політика викладання права та порівняльного правознавства, зокрема, у закладах вищої освіти, яка є найширшою базою для науки, переживає процес глибокої трансформації. Суть цього процесу полягає в поступовій переорієнтації університетської освіти на по-

треби ринкової економіки та розриві зв'язків закладу вищої освіти з державою. Ця переорієнтація докорінно змінює значення взаємодії правових систем у міжнародному праві, яке штучно відривається від своєї початкової мети забезпечення миру, справедливості та загального порядку та стає інструментом поширення глобального капіталізму, неоколоніалізму та соціальної нерівності.

І наостанок, відбулися серйозні зміни в методології взаємодії правових систем у міжнародному праві. Міжнародне право все більше стає технологією, тобто процесом механічного відбору, оскарження, об'єднання та представлення обмеженого набору аргументів. Це проявляється як на глобальному рівні – у висуненні нових правових концепцій, які при детальнішому розгляді виявляються повторенням колись висловлених позицій, що не містять нічого принципово нового, так і на суто технічному рівні – в оформленні наукових статей, підготовці заявок на гранти тощо.

Така технократизація свідчить про стагнацію науки та необхідність нового прориву. Здається, якщо такий прорив і вдасться зробити, то в рамках теорій природного права.

Висновок

Сьогодні міжнародне право є основою світового правопорядку. Міжнародне право впливає на розвиток правових систем, їх інтеграцію. Цей процес отримав назву «правова конвергенція». Крім того, світова політична ситуація ставить нові виклики щодо забезпечення міжнародної безпеки. Завдяки впливу міжнародних організацій, створених для розвитку економічного співробітництва різних держав, розвивається інститут міжнародно-правової відповідальності.

Література

1. Бигич О.Л. Місце порівняльного методу в правовій методології. Правова держава: Щорічник наук. пр. К., 2002. Вип. 13.
2. Гапотій В. Д., Жильцов О. Л., Воржевітіна Г. І. Основні правові системи світу: навчальний посібник. Мелітополь: ФОП Однорог Т. В., 2019. 279 с.
3. Кресін О. Розвиток методології порівняльного правознавства: історичний аспект. Право України. 2006. № 2.

4. Кресін О. Розвиток методології порівняльного правознавства: історичний аспект. Право України. 2006. № 2.

5. Кресін О. Розвиток порівняльного правознавства в Україні в межах школи соціологічного позитивізму. Право України. 2006. № 5.

6. Кресін О.В. Функціональний підхід у порівняльному правознавстві. Держава і право. Юрид. і політ. науки: Зб. наук. пр. 2005. Вип. 30.

7. Лисенко О. Предмет порівняльного правознавства. Право України. 2001. № 3.

8. Луць Л.А. Теорія порівняльно-правового методу. Методи та засоби порівняльно-правового дослідження. Держава і право. Юрид. і політ. науки: Зб. наук. пр. 2006. Вип. 31.

9. Мірошніченко М. Системно-інформаційний підхід у дослідженні правової системи. Право України. 2006. № 8.

10. Мірошніченко М. Системно-інформаційний підхід у дослідженні правової системи. Право України. 2006. № 8.

11. Петришин О.В., Зінченко О.В., Лук'янов Д.В. Порівняльне правознавство у таблицях: Навч. посіб. Харків: Право, 2021. 164 с.

12. Порівняльне правознавство у таблицях: Навч. посіб. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Авт.-уклад. О. В. Петришин та ін. 2-ге вид., змін. Харків: Право, 2018. 164 с.

13. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: зб. матеріалів міжнар. наук. симпозіуму «Дні порівняльного правознавства» (м. Київ, 8-11 квіт. 2009 р.) / [редкол.: Шемшученко Ю. С. та ін.; упоряд. О. В. Кресін]. К.: Логос, 2009.

14. Правова карта сучасного світу. Навчальний посібник. Петришин О.В., Зінченко О.В. Харків: Право, 2018. 508 с.

15. Тихомиров О. Юридична компаративістика як сучасний етап розвитку порівняльного правознавства. Право України. 2006. № 5.

16. Ткаченко О. В. Проблема порівняльно-правового неофункціоналізму. Підхід «порівняльне правознавство і економіка». Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр. 2010. Вип. 47.